

ԽՕՍՔԻ ԵՒ ՄԱՄՈՒԼԻ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ *)

«Բանաւոր, գրաւոր և տպագրական խօսքն ազատ պէտք է լինի».— պահանջ՝ որ վաղուց զգացուել է և 200 ու էլ աւելի տարի առաջ արտայայտուել անգլիացի նշանաւոր հեղինակ Միլտոնի կողմից։ Ազատութիւնն ընդհանրապէս և խօսքի ու մամուլի ազատութիւնը մասնաւորապէս վաղ ժամանակներից սկսած դարձել է մտաւոր աշխատանքի նուիրած հերոսների իդէալը. մտքի անդատտանի մշակների երազանքը։ Տասնեակ տարիներ շարունակ կռիւ են մղել ազատութեան մարտիկները, արիւն քրտինք թափել, արցունքներով թրջել ազատութեան կաշկանդիչ բիրտ շղթան և վերջ ի վերջոյ խորտակել։ Գաղափարական այդ կռիւը օր-աւուր ընդարձակուել, նորանոր վայրեր է նուաճել և վերջնական յաղթութիւն տարել ամբողջ արեւմտեան Եւրոպայում, Ամերիկայում, Աւստրալիայում, Ճափոնիայում և վերջին ժամանակներս էլ Ռուսաստանում—մեզանում։

Սակայն ինչ է նշանակում խօսքի ազատութիւն.— խօսքի ազատութիւն ասելով՝ հասկանում ենք, որ ամեն մի անհատ իրաւունք ունի արտայայտելու՝ ինչ միտք որ ցանկանում, կամ հարկաւոր է համարում՝ առանց այդ մասին նախօրօք թոյլտուութիւն ստանալու իշխանութիւնից։ Այս գաղափարի տակ հասկացում է ոչ միայն բերանացի, այլ նաև գրաւոր խօսելու— ուրիշ խօսքով՝ մամուլի ազատութիւնը, որի զօրութեամբ իւրաքանչիւր մարդ ազատ է տպագրել տալու իւր ցանկացածն՝ առանց որ և է մէկից թոյլտուութիւն խնդրելու։ Այսպէս է հասկացում ներկայումս խօսքի ու մամուլի ազատութիւնն այն բոլոր երկրներում, որտեղ վայելում են այդ արտօնութիւնը։ Մեզանում թէև հոկտեմբերի 17-ի Բարձրագոյն հրովար-

*) Այլի առաջ եմ ունեցել Վ. Վաղալօզովի «Свобода слова и печати» յոդուածը։

տակով շնորհուել է արդէն այդ արտօնութիւնը, բայց դեռ ևս իբրեւ նորածին մանուկ անկերպարան դրութեան մէջ է գտնուում, այնպէս որ կարելի է միմիայն ենթադրական դատողութիւններ տալ նրա աղաքայի մասին: Ինչ վերաբերում է խօսքի և մամուլի անցեալ կեանքին՝ այդ մասին կարելի է մանրամասն և ամենաստոյգ տեղեկութիւններ հաղորդել: Այժմ մի յետագարձ հայեացք ձգենք մօտիկ անցեալի վերայ և աշխատենք ցոյց տալ, թէ որքան խղճալի և ցաւալի դրութեան մէջ էր գտնուում խօսքը (բանաւոր թէ՛ գրաւոր) այդ մօտիկ անցեալում:

Շատ բնական ու միանգամայն հասկանալի է, որ այնտեղ, ուր թագաւորում է միապետի բացարձակ կառքը, ուր նրա ոչ մի քայլն ու գործը չի կարելի քննութեան ենթարկել, ուր նրա հրամաններն ու պատուէրները տառացի ճշտութեամբ կատարող բիւրօկրատիան աղատ է միանգամայն ամեն մի պատասխանատուութիւնից, այդպիսի երկրում խօսքի ու մամուլի աղատութեան մասին խօսք անգամ չի ել չի կարող: Ի հարկէ, ամենայն աղատութեամբ, առանց քաշուելու խօսել կարող եմ իմ ընտանիքում, չորս պատերի մէջ, իմ մօտիկ բարեկամներին ու ծանօթների շրջանում, ինչ որ ցանկանում, խօսել կարող եմ այնքան, քանի դեռ ունկնդիր ունիմ: Բայց ենթադրենք, թէ ես բժիշկ եմ և ցանկանում եմ պատմել բացատրել հասարակութեան, թէ ինչ բան է խօլերան կամ ժանտախտը, թէ ինչպէս պէտք է պաշտպանուել բարակացաւից, ենթադրենք, թէ ես ճանապարհորդ եմ և ցանկանում եմ հաղորդել հասարակութեանն ստացած տողաւորութիւնների մասին, կարճ ասած՝ ուզում եմ մի հրապարակային դատախօսութիւն կազմել: Բնական է, որ պէտք է դրա համար մի մեծ դահլիճ գտնեմ, յայտարարեմ, թէ այս ինչ օրն, այս ինչ ժամին, այս ինչ տեղում պէտք է խօսեմ այս ինչ նիւթի մասին: Այնուհետեւ կը մնայ հասարակութեան կամքին, կ'ուզի՞ լսել ինձ, թէ ոչ:

Սակայն այդպէս էր: Ո՛չ. — հրապարակային դատախօսութիւն կազմելու համար պարտաւոր էի նախ և առաջ

դասախօսութեանս նիւթը գրաւոր կերպով ներկայացնել ուսումնական շրջանի հոգաբարձուին: Վերջինս կարող էր թոյլ տալ կարդալու, կամ ոչ՝ չպատճառաբանելով նոյն իսկ մերժումը: Կարող էր թոյլ տալ կարդալու երբեմն նաև առանց ձեռագիրը պահանջելու՝ բաւականանալով միմիայն վերնագրով կամ համառօտ ծրագրով: Հոգաբարձուից թոյլտուութիւն ստանալուց յետոյ, պէտք է դիմէի տեղի նահանգապետին, որի թոյլտուութիւնը ոչ մի կապ չունէր հոգաբարձուի թոյլտուութեան հետ. այնպէս որ նահանգապետն արգելում էր երբեմն հոգաբարձուի թոյլատրած դասախօսութիւնը: Վերջապէս, երբ կարողացայ այդ երկու տեղից էլ թոյլտուութիւն ստանալ, այնուհետև պէտք է դիմէի ոստիկանապետին, որ թոյլ տար դասախօսութեանս համար յայտարարութիւններ տպագրելու: Այդ երեք անձնաւորութիւններից թոյլտուութիւն ստանալը երբեմն 5—6 ամիս էր տևում, որի ընթացքում շատ անգամ հնանում և աննպատակ էր դառնում դասախօսութեան նիւթը և խեղճ դասախօսն ստիպուած էր լինում երբեմն կամովին հրաժարուել մարտիրոսական շարչարանքներով ձեռք բերած այդ թոյլտուութիւնների արդիւնքից: Պարզ է այստեղից, թէ որքան ամուր փականք էր դրուած մեզանում մարդկանց շրթունքների ու լեզուի վերայ և քանի տակ ամուր շղթաներով կապկպուած ազատ խօսքը: Սակայն սրանից լաւ վիճակի մէջ չէր գտնուում նաև մամուլը: Յայտնի է, որքան մեծ դեր է կատարում ազատ մամուլն ազատ երկրներում. նա է ամբողջ հասարակութեան—որ նոյն է ասել ամբողջ պետութեան ղեկավարն—առաջնորդը. նա է հասարակութեան կարծիքը. նա է ժողովրդի կեանքի հայելին: Այդ անհրաժեշտ մեծ դերից զրկուած է մամուլն այն երկրներում, ուր ազատութիւն չէ փայլում նա, ուր գրաքննչի գրչի երբեմն մի անմիտ շարժումը վայրկենապէս ոչնչացնել կարող է տարիներով չոր սեզանին կրճքով փարած անդուլ աշխատաւորի մտքի արդիւնքը: Այնպէս էր ահա մեզանում: Օրինակ՝ եթէ ցանկանայի տպագրութեան տալ որ և է գիրք, պարտաւոր

էի լոյս աշխարհ հանելուց առաջ ներկայացնել գրաքննիչ ատեանին: Ռուսաստանի մեծ քաղաքներում — Պետերբուրգում, Մոսկուայում, Վարչաւայում և Տիֆլիսում կային (գուցէ դեռ ևս կան) առանձին գրաքննական յանձնաժողովներ (կոմիտէտ), որոնցից իւրաքանչիւրը բաղկացած էր մի քանի աստիճանաւորներից, որոց պարտականութիւնն էր նայել բոլոր տպագրուելիք գրքերը և թոյլատրել, կամ արգելել տպագրելու: Փոքր քաղաքներում — ինչպէս օրինակ Կիևում, Օդեսայում, Ռիգայում և այլն գրաքննական յանձնաժողովների փոխարէն կային առանձին անհատներ — գրաքննիչներ, որոնք նոյն պարտականութիւնն ունէին, ինչ որ մեծ քաղաքների գրաքննական յանձնաժողովները: Մի շարք ուրիշ քաղաքներում էլ գրաքննական պարտականութիւնը նահանգապետների վերայ էր դրած: Այսպիսով Ռուսաստանում ոչ մի գիրք չէր կարող լոյս տեսնել, եթէ թոյլատրուած չէր այդ պաշտօնական անձանց կամ հիմնարկութիւնների մէկն ու մէկի կողմից: Եթէ ցանկանայի որ և է օրաթերթ կամ ամսաթերթ հրատարակել, պէտք է անպատճառ թոյլտուութիւն ստանայի այդ մասին ներքին գործերի նախարարից (այդ օրէնքը դեռ ևս պահում է իւր զօրութիւնը): Վերջինս կարող էր կատարել խնդիրս կա՞մ մերժել ըստ իւր հայեցողութեան՝ մերժման գէպքում չբացատրելով նոյն իսկ պատճառները: Ենթադրենք, թէ ստացայ նախարարից հրատարակման իրաւունք, ինչ էր կարծում, կարող եմ այնուհետեւ հանդէսումն տպագրել ինչ որ արդար և ճշմարիտ եմ համարում: Ոչ, թերթի կամ հանդէսի իւրաքանչիւր համարը պէտք է ենթարկուէր գրաքննութեան և գրաքննիչի ազատ կամքից, տրամադրութիւնից և բարեհայեցողութիւնից էր կախուած այդ թերթի կամ հանդէսի թոյլատրելն ու արգելելը: Գրաքննիչն արգելել կարող էր, ինչպէս յաճախ պատահում էլ էր, կամ ամբողջ համարը կամ առանձին յօդուածները և կամ յօդուածների այս կամ այն մասն, ինչպէս որ ցանկանար: Այդ դեռ ոչինչ, գրաքննիչի թոյլ տալուց յետոյ էլ եթէ նկա-

տէին, որ իմ հանգէսը կամ թերթը փաստակար մտքեր է բովանդակում և արծարծում, կարող էին դադարեցնել, իբրև պատիժ, մի առ ժամանակ, կամ ընդ միշտ թերթեցէք Ռուսաստանի հայ թէ օտար մամուլի մօտիկ անցեալի պատմութիւնը և նման տուր երեցթներ արծա- նադրուած կը գտնէք բազմութիւն էջերում:

(Շարունակելի).



ՏՐԱՊԻԶՕՆԻ ՀԱՅ ԳԻՒՂԱՅՈՒ ԿԵԱՆՔԸ

(Շարունակութիւն)

Խաղողնուտ հայերէն բառ ևս չունին հայ գիւղացիք. թուրք իւզումլուք կասեն, այդ տեղ յատուկ այգի չկայ և ոչ սարմինայ, այլ խաղողի մի վազ (որթ) կուղղէ տան շուրջը կամ տնէն քիչ հեռուն գտնուած անպտուղ բարձր մի ծառի վրայ. այդ վազը կը փաթաթուի, կը բարձրանայ նոյն ծառի վրայ, կը պատէ ծառի ճիւղերը մինչև դադաթը, շիւղեր արծա- կելով այս այն կողմ, կանցնի մի այլ ծառի վրայ, դայս ևս պատելով երրորդի մը վրայ, ապա չորրորդի, մի անգամ ևս տեսար որ մի վազը պատած է ամբողջ կարգ մի ծառաստան և ընձիւղներ արծաղած շատ հեռուն գտնուած անհպելի ճիւղերու վրայ, ուստի հնար չկայ խաղող քաղել:

Հինաւուրց խաղողի վազեր կան որ 100 տարեկան ծերու- նիք անգամ չեն գիտեր թէ երբ տնկուած են: Այս տեսակ վազերը տարին մի անգամ իրենց վրայի խաւը կը թողուն, որը վերէն ի վայր թել թել կը բաժանուի, որը տեղացիք կը վերցնեն աման լուալու համար, կամ ամանի բերանը կը դնեն, կաթը կամ այլ ծորուն նիւթեր քամելու համար:

Աղքատ գիւղացին հազիւ 1—2 վազ ունի, հարուստը 4—5 հատ: Մի վազէն, երբ յաջող լինի, 10—15 ձիու բեռ խաղող կը քաղէ գիւղացին:

Խաղողի քաղը հետեւեալ կերպով կը լինի.

Քաղողը երեք գործիքով ծառ կը բարձրանայ, մի գործիքն է տրեշի կոչուած սահառը, որ մի մեթր երկարութիւն ունի,